

ЗМІСТ

Передмова	7
1. ПОЧАТКИ ЦЕРКВИ	8
1.1. Першохристиянська громада	8
1.2. Первісне християнство в рамках юдаїзму	11
1.2.1. <i>Юдейський плюралізм і перші християни</i>	11
1.2.2. <i>Мовно-культурні групи у первісному християнстві</i>	14
1.3. Відокремлення Церкви від синагоги	17
1.4. Рушійні мотиви й перші кроки ранньохристиянської місії	20
1.5. Поширення християнства в перші три століття	23
1.5.1. <i>Палестина і Сирія</i>	23
1.5.2. <i>Єгипет</i>	24
1.5.3. <i>Греція і Мала Азія</i>	25
1.5.4. <i>Північно-Західна Африка</i>	26
1.5.5. <i>Західні провінції Римської імперії</i>	26
1.5.6. <i>Рим та Італія</i>	28
1.6. Соціологічні, політичні, культурні та релігійні обставини ранньохристиянської місії: сприятливі і несприятливі чинники ...	29
<i>Екскурс: Приклад Орігена</i>	34
2. ВИНИКНЕННЯ Й РОЗВИТОК ЦЕРКОВНИХ ЧИНІВ ТА СЛУЖІНЬ У ПЕРШІ ТРИ СТОЛІТТЯ	38
2.1. Ісусові настанови	38
2.2. Устрій перших громад	39
2.2.1. <i>Юдеохристиянська модель у єрусалимській громаді: від Дванадцятьох до Господнього брата Якова і пресвітерів</i>	39
2.2.2. <i>Еллінохристиянська модель</i>	41
2.3. Злиття моделей церковного устрою, характерних для юдеохристиян і християн з язичників	47
2.3.1. <i>Єпископи, пресвітери й диякони у посланні Климента Римського</i>	47
2.3.2. <i>Єпископ, пресвітери й диякони в Пастирських посланнях</i>	49
2.4. Один єпископ, пресвітери та диякони у Псевдо-Ігнатія	51
2.5. Жінки як церковні авторитети в добу ранньої Церкви	53
2.5.1. <i>Жінки в першохристиянській громаді</i>	53
2.5.2. <i>Ранній приклад: жінки-християнки як авторитети в малоазійських громадах I–II ст.</i>	54
2.5.3. <i>Рестриктивні тенденції в Пастирських посланнях</i>	58
2.5.4. <i>Вдови та дівиці як особливий церковний стан</i>	58
2.5.5. <i>Диякониси — окремий церковний чин?</i>	59

2.6. Церковні чини та служіння в «Апостольському переданні»	60
2.6.1. <i>Духовенство в «Апостольському переданні»</i>	61
2.6.2. <i>Види служіння в «Апостольському переданні»</i>	66
3. ЄДНІСТЬ ЦЕРКВИ У ПЕРШІ ТРИ СТОЛІТТЯ: ТЕОРІЯ І ПРАКТИКА	69
3.1. Забезпечення вертикальної спільності з першоджерелом за допомогою апостольського передання й апостольського наступництва	70
3.2. Встановлення горизонтальної церковної спільності (<i>κοινωνία, communion</i>) за допомогою листів і списків спільності ...	72
3.3. Перші спроби встановлення вертикальної й горизонтальної спільності на помісних соборах кінця II – III ст. ...	74
4. ЦЕРКВА І ДЕРЖАВА ДО СМЕРТІ ТЕОДОСІЯ I († 395): МІЖ ПРОТИСТОЯННЯМ І СПІВПРАЦЕЮ	78
4.1. Лояльність ранньої Церкви до імператорського Риму і її межі	78
4.2. Звинувачення з боку язичників як причина переслідування християн	82
4.2.1. <i>Юдейські корені</i>	83
4.2.2. <i>Східне походження нового руху</i>	83
4.2.3. <i>Відстороненість від громадського життя</i>	84
4.2.4. <i>Упертість</i>	84
4.2.5. <i>Підкреслено добродесна поведінка та претензії на моральну вищість</i>	85
4.2.6. <i>Руйнування злагоди в родинах</i>	86
4.2.7. <i>Гадана тасмна культова розпушта й ритуальні вбивства</i>	86
4.2.8. <i>Підбурювання й ворожість супроти держави</i>	86
4.2.9. <i>Безбожництво</i>	87
4.2.10. <i>Економічні збитки</i>	87
4.3. Перебіг гонінь на християн	88
4.3.1. <i>Спорадичні й локальні переслідування до 249 року</i>	88
4.3.2. <i>Систематичні гоніння загальнодержавного масштабу починаючи з 249 року</i>	92
4.4. Так званий «Константинівський перелом» та інтеграція Церкви в Римську імперію	97
4.4.1. <i>Передісторія Константинової релігійної політики</i>	99
4.4.2. <i>Початок нової релігійної політики імператора Константина</i>	101
4.4.3. <i>Церква і держава за одноосібного правління імператора Константина</i>	104
4.4.4. <i>Від religio licita до державної Церкви</i>	106

1. ПОЧАТКИ ЦЕРКВИ

1.1. Першохристиянська громада

Насамперед слід наголосити, що Церква має свою основу в Ісусі Христі – історично пізнаваному Ісусі з Назарету, що Його діяльність евангелист Лука коротко описує так:

Ісус «проходив через міста і села, проповідуючи і звіщаючи Добру Новину про Царство Боже. З ним були Дванадцятєро й деякі жінки, що їх Він уздоровив від злих духів і недуг» (Лк. 8:1–2).

Отже, діяльність Ісуса полягала у звіщанні Благовісті про наближення Царства Божого, а також у здійсненні цього Царства шляхом зцілення недужих та біснуватих і формування навколо себе громади чоловіків та жінок.

Такі-от громади Ісусових послідовників не розпалися після тієї, здавалося б, катастрофи, якою стало Розп'яття, а розвинули інтенсивне спільногнє життя й помітну проповідницьку діяльність. Як одностайно свідчать новозавітні джерела, усе це мало під собою непохитну основу: ганебно страчений Ісус воскрес. Він являвся як окремим особам, так і меншим та більшим групам своїх послідовників і доручив їм продовжувати Його справу спасіння: твердо триматися створеної Ним спільноти й поширювати по всьому світу Його Благовість. Через своєрідність, скупість та уривчастість інших відомостей, які можна знайти в книгах Нового Завіту (наприклад, 1 Кор. 15:3–8; Мк. 16:1–8; Мт. 28:1–20; Лк. 24:1–53 та ін.), у ранньохристиянських творах (наприклад, у Тертуліана, в Євангелії Петра) і в позахристиянських свідченнях про Ісуса (наприклад, у Тацита, Йосифа Флавія, Светонія та Плінія Молодшого), перебіг пасхальних подій годі однозначно реконструювати. Втім, якби в цьому питанні діалектично-керигматичне богослов'я задовольнялося самою лиш апостольською вірою у воскресіння, то його підоснова видавалася б непевною. Услід за Ернстом Дассманом^{*} можна було б запитати: «Як же апостоли й перші послідовники Ісуса прийшли до віри в Його воскресіння? Адже їхня фактична віра мусила

^{*} Ернст Дассман (нар. 1931) – німецький церковний історик, патролог і археолог (тут і далі під зірочками – примітки наукового редактора).

мати якусь підставу, і саме від солідності цієї підстави залежить, наскільки значуща і зобов'язуюча є віра апостолів у воскресіння Ісуса». ¹ Отже, треба ствердити ще один важливий факт: воскреслий Ісус дав своїм послідовникам потужний спільнотворчий імпульс, дія якого відчувається й досі.

Яка ж була та первісна Церква, що її бажав Ісус? Насамперед слід погодитися з висновком Мартіна Генделя*, «що в порівнянні з іншими обшарами й епохами в античній історії [...], джерельна база до історії перших десятиліть християнства, від Йоана Хрестителя до Неронових гонінь або й до початку Юдейської війни [66 р. по Хр.], в принципі не така вже й погана». ² Адже, крім книг Нового Завіту, тобто «Євангелій, Апостольських діянь і автентичних та вторинних Павлових послань [...], існує чимало інших, переважно псевдоєпіграфічних творів, які датуються десь у 70–110 рр. по Хр. і з яких можна робити висновки про епоху „заснування Церкви“; сюди можна додати й [ранньохристиянські] оповіді, наведені в Папія, Гегесипа і Євсевія, а також окремі звістки [нехристиянського походження] в Йосифа Флавія, Тацита, Светонія, Плінія Молодшого і в рабинічній традиції». ³ Крім того, за додатковий, допоміжний матеріал для історичної реконструкції можуть послужити дані про тогочасний юдейський та елліністичний світ, почерпнуті з Кумранських рукописів (пор. рис. 2), гностичних текстів із Наг-Хаммаді та багатьох інших написів і папірусів. Звісно, при інтерпретації новозавітних джерел варто мати на увазі, що їх укладачі вважали себе «історіографами» або, радше, «оповідачами

Рис. 1. Мозаїка VI ст. з базилики св. Аполлінарія Нового в Равенні: ангел звіщає Ісусове воскресіння жінкам, що стоять коло спорознілої гробниці

¹ Ernst Dassmann. *Kirchengeschichte*, т. 1 [= *Kohlhammer Studienbücher Theologie*, 10]. Stuttgart – Berlin – Köln 1991, с. 19.

* Мартін Гендель (1926–2009) – німецький протестантський богослов.

² Martin Hengel. *Zur urchristlichen Geschichtsschreibung*. Stuttgart 1979, с. 39–40.

³ Там-таки, с. 40.

історії», але свої оповіді вони трактували насамперед як засіб проповідувати Христа, і це визначало їх мову та стиль.

Передусім треба сказати, що, як випливає з наявних у Новому Завіті географічних даних, перші християни — то були не тільки члени первісної єрусалимської громади. Мало того, декілька різних, гео-

графічно відокремлених громад відобразили в чотирьох Євангеліях свої локальні передання про Ісуса. Воскреслий являвся апостолам не тільки в Єрусалимі, а й у Галилеї. «Згадки про певні місцевості в давніх біблійних оповідях іноді свідчать про те, що в цій місцевості вже в найраніший період існувала громада, яка зберігала пам'ять про Ісуса».⁴

Згідно з Діяннями апостолів 24:5, юдеї називали прихильників Ісуса з Назарету, що гуртувалися в Єрусалимі під Його ім'ям, **сектою назарян**. Самі ж перші християни з юдеїв (юдеохристияни) зва-

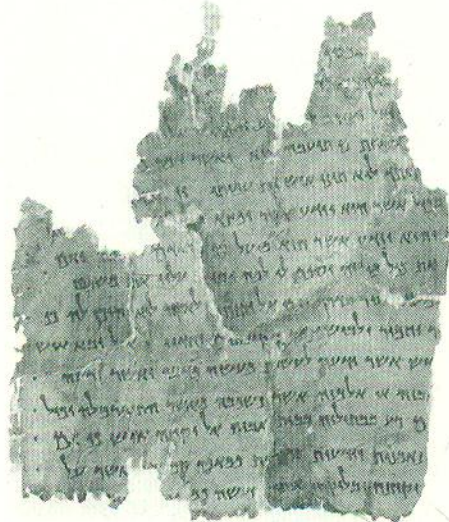

Рис. 2. Фрагмент одного з кумранських рукописів — Дамаського сувоя

ли себе *ἐκκλησία* — зібранням Божого народу, що його скликав Ісус в останні часи. Отже, вони розуміли себе не просто як юдеїв, об'єднаних самим тільки переконанням у месіанстві Ісуса. Віра в Ісуса спонукувала їх регулярно сходитися на релігійні зібрання й цим самим творила з них Ісусову громаду, або нашими словами — Церкву.

Це їх переконання, яке ґрунтувалося на особистому досвідченні того, що Розп'ятий воскрес і живе, набувало дедалі більшого поширення (пор. 1 Кор. 15) і поступово стало «наріжним каменем усієї апостольської проповіді».⁵ У дванадцятьох єрусалимських жителів — авторитетів первісної християнської громади — це переконання особливо ствердилося і поглибилося завдяки Зшествю Святого Духа, яке слід вважати за «факт, засвідчений усією першохрис-

⁴ Norbert Brox. *Kirchengeschichte des Altertums*. Düsseldorf 1992⁴, с. 10.

⁵ Karl Baus. *Von der Urgemeinde zur frühchristlichen Großkirche* [= *Handbuch der Kirchengeschichte*, т. 1 / ред. Hubert Jedin]. Freiburg — Basel — Wien 1962, с. 96.